

DE AUTOBIOGRAAF EN DE LETTERKUNDIGE

DE AUTOBIOGRAAF EN DE LETTERKUNDIGE

een ongemakkelijke confrontatie

Wim Denstagen

2022

© 2022 W. Denslagen

Titel: De autobiograaf en de letterkundige

Auteur: Wim Denslagen

Uitgeverij U2pi BV, Den Haag

Website uitgever: www.uitgeveriju2pi.nl

Druk: JouwBoekdrukkerij.nl

ISBN: 978 94 9329 915 3

ISBN: ebook: 978 94 9329 916 0

NUR: 320

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

INHOUD

De auteur en de psycholoog	7
Jean-Jacques Rousseau	17
Edward Gibbon	31
Johann Wolfgang von Goethe	43
François-René de Chateaubriand	57
Stendhal	69
John Ruskin	87
George Sand	101
Edith Wharton	115
Friedrich Nietzsche	125
Annie Romein-Verschoor	147
Vladimir Nabokov	161
Edward Said	167
Klaas Jammerklacht	177
Nabeschouwing	209
Over de auteur	211
Literatuur	213

DE AUTEUR EN DE PSYCHOLOOG

Wat drijft iemand om zijn of haar levensgeschiedenis aan het papier toe te vertrouwen en al die persoonlijke wederwaardigheden vervolgens ook nog eens aan de openbaarheid prijs te geven? Zo iemand is misschien wel overtuigd van de eigen voortreffelijkheid en van de betekenis die zijn autobiografie voor toekomstige generaties zal hebben. Hoe moeilijk voorstelbaar die zelfvoldane geestesgesteldheid ook mag zijn in de ogen van de gemiddelde lezer, waartoe de auteur van het onderhavige geschrift zichzelf ook wenst te rekenen, toch is er in de loop der eeuwen een overstelpende hoeveelheid autobiografieën gepubliceerd. Gelukkig maar, want wij lezers willen graag weten hoe dergelijke zelfingenomen personen het leven zijn doorgekomen, hoe ze beroemd zijn geworden of wat ze allemaal hebben gepresteerd. Ik vermoed dat de meeste autobiografen vervuld zijn van trots over hetgeen ze tot stand hebben gebracht en willen dat de wereld hen niet vergeet. Ze richten een literair monument voor zichzelf op in de hoop dat het nageslacht hun prestaties op waarde zal schatten en de herinnering daaraan levend zal houden.

Er zijn natuurlijk ook autobiografen die het nageslacht deelgenoot willen maken van de ellende die ze tijdens hun leven hebben meegemaakt. Ook zij willen een gedenkboek nalaten, een waaruit latere generaties lering kunnen trekken, bijvoorbeeld over de onbetrouwbaarheid en wreedheid van de medemens.

Welke autobiografieën zijn nu de moeite van het lezen waard

en welke niet? Literaire kwaliteit is een vereiste, maar er is meer nodig. Vrijwel elke ervaren schrijver kan een goed leesbare en spannende autobiografie produceren, maar een autobiografie moet meer zijn dan een belangwekkend literair verslag van een leven. Er moet ook uit blijken dat de auteur een poging heeft gedaan zijn persoonlijke gedachten en twijfels te verwoorden. De hoofdpersoon van een roman mag boeiend zijn, die van een autobiografie behoeft dat niet te zijn. De autobiograaf kan leugens verkopen, wat hij ook vaak doet, maar dat maakt zijn relaas niet noodzakelijkerwijs waardeloos. De lezer kan, vaak met behulp van diens biograaf, de leugens doorzien. Leugens en verzwegen zaken zijn nu eenmaal onlosmakelijk verbonden aan dit genre, maar men moet zich er niet door van de wijs laten brengen.

Autobiografieën zijn historische documenten. Ook al zijn ze per definitie niet geheel waarheidsgetrouw, ze bieden wel altijd een blik op het karakter van de auteur en ook op de tijd waarin hij of zij leefde. Soms vormen ze minder aangename lectuur, maar bevatten desondanks belangwekkende verhalen. De meeste mensen hebben een saai en onbeduidend leven. Daarom nemen ze graag kennis van wat belangrijke personen te vertellen hebben over hun boeiende levens. Bovendien is het interessant te vernemen hoe die beroemdheden dachten over de wereld waarin ze leefden. Vermoedelijk ligt de aantrekkingskracht van het genre in de mogelijkheid inzicht te krijgen in de persoonlijkheid van de beroemdheid. Een biografie is meestal een afgewogen en betrouwbaar verslag van iemands leven, maar in de autobiografie openbaart zich de persoon zelf met alle door hem zelf vervaar-

digde maskers. De biograaf is de schoolmeester en de oordeelkundige rechter, de autobiograaf is de overmoedige en soms vergeetachtige held.

Er bestaat een aanzienlijke hoeveelheid literatuur over het fenomeen *autobiografie*. De omvangrijkste studie is waarschijnlijk de vierdelige studie *Autobiography. Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*, in 2007 bij Routledge verschenen onder redactie van Trev Lynn Broughton. Dit handbook begint met de volgende, tamelijk ontmoedigende opmerking: ‘Questions about how to define autobiography, and indeed whether autobiography is definable at all, have, as this collection shows, their own long and complex history’. Dit citaat wekt overigens wel enige verbazing, want wie zit er nu te wachten op een wetenschappelijke definitie van de autobiografie? Waarschijnlijk komt een dergelijke vraag alleen op in de hoofden van tobberig ingestelde letterkundigen. Bovendien lijkt de opgeworpen kwestie nogal zinloos, aangezien vervolgens wordt gesteld dat het heel goed denkbaar is dat er geen definitie van te geven is. De schrijver van de genoemde inleiding voegt hieraan nog toe dat de vraag een geheel eigen geschiedenis heeft, een geschiedenis die bovendien erg oud is en tevens erg ingewikkeld.

Het citaat vormt een willekeurig voorbeeld van de ‘kritische concepten’ die in het handboek worden behandeld. De vierdelige studie is het werk van literatoren die hun onderwerp weten te bedelven onder wollige zwaarwichtigheden.

In hun studie *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives* (2010) werpen Sidonie Smith en Julia Watson de ‘fun-

damental question' op naar het waarheidsgehalte van de autobiografie: 'what is the truth status of autobiographical disclosure'? De ernst waarmee deze vraag - waarop iedereen het antwoord direct al weet - wordt opgeworpen, nodigt niet bepaald uit tot verder lezen.

Hoe ingewikkeld het onderhavige fenomeen kan worden gemaakt, heeft Linda Anderson laten zien in haar *Autobiography* (2011). Zij verwijst naar de Franse taal filosoof Roland Barthes die in 1977 beweerde dat het beeld dat de autobiograaf van zichzelf schetst per definitie een illusie is, want het is altijd een constructie van iemand die niet meer is wie zij of hij op verschillende momenten in het verleden was. Zijn kritiek op deze vorm van literatuur kwam niet helemaal onverwachts, want kort daarvoor had deze Franse geleerde de auteur dood verklaard in zijn studie *La Mort de l'Auteur* (1968). Volgens Roland Barthes verdwijnt de auteur wanneer de lezer diens tekst leest, want de lezer interpreteert, niet de auteur. Wie zou na Barthes nog de moed hebben een autobiografie te schrijven?

De autobiograaf wordt meestal niet gehinderd door al te veel bescheidenheid en wie het aandurft een terugblik op zijn of haar leven te publiceren, is meestal niet direct bereid de minst geslaagde acties of stommiteiten aan de openbaarheid prijs te geven. Daarom staan autobiografieën soms bol van zelfbewieroking en de ervaren lezer weet, ook zonder Roland Barthes te hebben geraadpleegd, dat zulke verhalen over het eigen verleden altijd op de een of andere manier zijn gekleurd door de verbeelding van de schrijver. Niet uit moedwil, maar omdat de autobiograaf

nu eenmaal zijn eigen visie op zichzelf en op de gebeurtenissen geeft. Het is zoals gezegd juist de persoonlijke visie die een autobiografie interessant maakt.

Autobiografieën zijn dus niet altijd betrouwbaar en de vraag is dan waarom ze nog worden gelezen, want wie heeft er nu belangstelling voor een meestal opgeblazen en vaak verdraaid verhaal van iemand die zich door middel van het geschreven woord aan ons probeert op te dringen? Omdat we nieuwsgierig zijn naar de mens achter de beroemdheid en omdat wij lezers zeer goed in staat zijn de leugens en het bedrog in de autobiografie te herkennen. En wij storen ons niet in het minst aan passages die bol staan van verwatenheid. Integendeel, zulke passages onthullen veel over de persoonlijkheid van de autobiograaf.

Er zijn autobiografen die beroemd zijn geworden door hun grote verdiensten voor de maatschappij of voor de mensheid in het algemeen, maar niet over een groot literair talent beschikken. Hun boeken zijn natuurlijk van groot historisch belang en worden terecht alom gelezen. Maar een autobiografie waarin het karakter van de schrijver verdwijnt achter mooipraterij en het verhaal zonder haken en ogen wordt opgediend, kan wel van geschiedkundig belang zijn, maar zal weinig lezers boeien.

In 2004 publiceerde de voormalige president van de Verenigde Staten van Amerika zijn autobiografie. William Jefferson Clinton was toen achtenvijftig jaar oud, tamelijk jong nog voor een terugblik, maar dit terzijde. De Nederlandse vertaling, *Mijn leven*, kwam in hetzelfde jaar uit en staat sindsdien in de boekenkast van een grote schare bewonderaars, ook in de mijne. De eerste

zin ervan is onthullend, want daarin verklaart de schrijver dat hij na zijn studie rechten al zijn ‘romans en geschiedenisboeken’ aan de kant schoof om zich te verdiepen in een praktisch handboek voor het nastreven van een succesvolle loopbaan. Bill Clinton wilde vooruit in de wereld en schoof daarom zijn leesboeken aan de kant. Een groot liefhebber van literatuur is hij niet en dat is te merken aan zijn autobiografie, die overigens, zoals hij zelf ruitertlijk erkent, tot stand is gebracht met hulp van de beste tekstschrijvers en uitgevers die in de Verenigde Staten te vinden waren. Al op de eerste bladzijde verklaart hij erg gelukkig te zijn met Hillary en Chelsea en dat alle tekortkomingen in zijn leven ‘voornamelijk aan mij te wijten’ zijn. Het is mooi gezegd en ik geloof het graag, alleen zoiets zegt men op verjaardagen. Zijn jeugd en loopbaan vormen een aaneengesloten reeks successen en zelfs zijn presidentschap was een buitengewoon goede tijd waarin vrijwel uitsluitend juiste beslissingen werden genomen.

Mijn leven is goed geschreven en soms spannend om te lezen, maar het boek mist iets, iets dat te maken heeft met het echte leven. Het verhaal is te gaaf, te gepolijst. Hier spreekt geen mens, maar een sympathieke verkoper van stofzuigers: innemend, welbespraakt en oordeelkundig, waarmee ik niet wil beweren dat de autobiografie van Bill Clinton een onbelangrijk geschrift is. In historisch opzicht is het zeker van groot belang en onmisbaar voor wie zich wil verdiepen in de recente geschiedenis van de Verenigde Staten en bovendien is het een belangrijke bron voor de kennis van de internationale betrekkingen van deze wereldmacht tijdens zijn presidentschap.

De eerste recensenten van *My Life* lieten zich misschien al te negatief uit over het boek. Zo schreef Robert McCrum in *The Guardian* van 27 juni 2004 dat het ‘a self-indulgent, over-therapised ramble’ was en ‘not a joy to read’.

Wat dit tamelijk willekeurig gekozen voorbeeld duidelijk maakt is dat zelfs de machtigste persoon van het machtigste land ter wereld niet in staat blijkt te zijn een overtuigende autobiografie te componeren, ook niet met behulp van de meest ervaren tekstschrijvers die er in het land te vinden waren. De autobiografie van Bill Clinton is weliswaar een belangrijk document, maar geen grote literatuur. Zijn boek biedt geen blik op innerlijke roerselen en het mist overtuigende zelfreflectie: we ontmoeten er geen feilbaar mens in, maar een succesvolle bestuurder zoals bedoeld in het handboek dat hij na zijn studie kocht.

Een autobiografie zou in de eerste plaats literatuur moeten zijn. Dat beweerde Georges Gusdorf, een vooraanstaande specialist op het gebied van de autobiografie, in 1956. Hij stelde toen dat de artistieke kwaliteit van de autobiografie belangrijker is dan de historische en ook belangrijker dan de ‘objective function in spite of the claims made by positivist criticism both previously and today’. Het citaat ontleen ik aan het eerste deel van de genoemde studie *Autobiography* (2007) van Broughton.

Welke autobiografieën zijn de moeite van het lezen waard? Er zijn talloze autobiografieën bekend in de wereldliteratuur. Een beredeneerde bibliografie ervan is niet voorhanden, zodat het maken van een redelijk afgewogen keuze vrij lastig is. We zouden ons kunnen beperken tot bijvoorbeeld romanschrijvers,

maar dan sluiten we belangwekkende personen, onder wie politici, geleerden en kunstenaars uit. Romanschrijvers weten bij uitstek hoe ze een prachtige en overtuigende autobiografie moeten componeren, maar ook minder goed geschreven autobiografieën kunnen natuurlijk boeiend en verrassend zijn. De keuze die hier wordt gemaakt uit de grote voorraad geschriften is niet helemaal voortgekomen uit persoonlijke voorkeuren, maar hoofdzakelijk uit afwegingen die anderen al hebben gemaakt. Een keuze uit de beroemdste autobiografieën is dan niet zo moeilijk te maken. Ik heb me bij de keuze laten leiden door de bekendste handboeken op het gebied van de autobiografie. Uit de lijst van de meest spraakmakende autobiografieën koos ik een klein aantal die me op het eerste gezicht de moeite waard leken.

Ik heb ze gelezen om erachter te komen hoe de auteur zichzelf presenteert: wat blijft er over van de persoon in zijn autobiografie? Blijkt de beroemdheid na lezing van zijn of haar autobiografie een saai, vervelend of ergerniswekkend persoon te zijn, of stijgt die in onze achting (dat wil zeggen in de ogen van de lezers, de lezers toen en nu, inclusief de auteur van dit geschrift)? Dat is zo ongeveer de vraagstelling en die is van psychologische aard: er wordt vooral gekeken naar de manier waarop de schrijver zich aan de lezer presenteert, wat hij de moeite van het vermelden waard vindt en wat hij verzwijgt. De vraagstelling moet als het goed is leiden tot een kennismaking met het karakter van de schrijver. Hoe treedt de schrijfster of schrijver de lezer tegemoet? Hoe openhartig is zij of hij en welke zaken of personen vindt de auteur belangrijk? Waarop richt hij zijn belangstelling? Hoe ver

strekt de kennis die hij van de wereld heeft? Heeft hij ook belangstelling voor wat zich buiten zijn directe omgeving afspeelt? Welke literatuur heeft hij gelezen? Welk commentaar geeft hij op de boeken die hij las? Deze vragen zijn in de eerste plaats van persoonlijke aard, te vergelijken met de manier waarop mensen elkaar proberen te leren kennen bij een eerste ontmoeting. Op de vraag wat iemand in zijn leven heeft meegemaakt, kan een kort praatje volgen of een autobiografie. Van het gesprek dat op de vraag volgt, wordt hier verslag gedaan. De verslaggever is zo vrij geweest enigszins sturend op te treden, zoals een gesprekspartner dat ook doet.

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Als we de belijdenissen van Augustinus hier even buiten beschouwing mogen laten, dan kunnen we geloof ik stellen dat die van Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) de beroemdste aller tijden zijn. Hij noemde zijn autobiografie *Confessions*, ongetwijfeld verwijzend naar die van de genoemde kerkvader. Rousseau voltooide zijn autobiografie in 1770 op achtenvijftigjarige leeftijd. Hij was toen al een beroemd schrijver, vooral door de vele emotionele reacties die de publicatie van *Julie, ou la nouvelle Héloïse* (1761) en *Du Contrat Social* (1762) hadden opgeroepen. Volgens de Amerikaanse historicus Robert Darnton is *La Nouvelle Héloïse* niet meer besteed aan huidige lezers omdat wij de sentimentaliteit daarvan niet meer kunnen navoelen, maar in de achttiende eeuw was het een ongekend succes en het beleefde voor 1800, aldus Darnton, ‘zeker zeventig edities – waarschijnlijk meer dan van enige andere roman in de geschiedenis van het boek tot dan toe’.

Darnton citeert in zijn studie *De grote kattenslachting* (1984) uit verschillende brieven die Rousseau van lezers mocht ontvangen, waaronder die van Marquise de Polignac. Zij schreef dat ze niet in staat was ‘te zeggen welke uitwerking het op me had. Neen, wenen kon ik niet meer. Een hevige smart doorsneed mijn ziel. Mijn hart was gebroken ...’. De markiezin was niet de enige die diep was getroffen door dit boek: duizenden lezers en lezeressen waren tot tranen toe geroerd.

Hoe is het nu te verklaren dat *La Nouvelle Héloïse* onleesbaar is

geworden en de *Confessions* nog steeds grote indruk op de moderne lezer maakt?

De *Confessions* werd in 1782 uitgegeven door Grasset in Lausanne. Het werd zoals gezegd wereldberoemd en nog onlangs, in 1996, in een nieuwe Nederlandse vertaling door Leo van Maris onder de titel *Bekentenissen* gepubliceerd door De Arbeiderspers in Amsterdam.

In hun studie over Rousseau, *Thinking with Rousseau* (2017), stellen Helena Rosenblatt en Paul Schweigert dat er over de betekenis van Rousseau voor onze moderne wereld nog steeds vragen bestaan: ‘was he the inventor of a radical form of democracy or was he, in fact, the progenitor of totalitarianism?’ Was Rousseau de voorbereider van directe volksraadpleging of heeft hij bijgedragen aan het ontstaan van autoritaire regimes? Met deze vraag worstelden Rosenblatt en Schweigert en een eenduidig antwoord konden zij niet geven, wat volgens mij niet erg eenvoudig is.

Want om deze vraag te kunnen beantwoorden, moet men hedendaagse inzichten proberen terug te vinden zijn werk, want de genoemde geleerden vragen zich af in hoeverre Rousseau verantwoordelijk kan worden gehouden voor de staatsinrichtingen die ongeveer twee eeuwen later zijn ontstaan. Dit lijkt me een lastig probleem en misschien wel nauwelijks oplosbaar, want men ontkomt er niet aan moderne begrippen te projecteren op een wereld die ver achter ons ligt. Het doel van een dergelijke aanpak is misschien het vinden van de wortels van moderne kwalen of van zegeningen in het werk van een invloedrijk schrijver. De wortel, zou men kunnen denken, bevat immers de genetische

code voor de plant. Maar deze analogie lijkt me niet helemaal juist, want een boek is geen wortel en de receptiegeschiedenis van een boek lijkt in niets op de groei van een organisme en de overlevering van een tekst bestaat gewoonlijk uit verschillende, soms elkaar tegensprekende interpretaties.

Het lijkt me zinvoller het werk van Rousseau te lezen tegen de achtergrond van de tijd waarin hij leefde, althans voor zover wij daartoe in staat zijn. Het is algemeen bekend dat de geschriften van Rousseau van grote invloed zijn geweest op het denken over thema's die te maken hebben met een humaner en rechtvaardiger samenleving dan die waarin hij opgroeide. Hij deelde dit streven weliswaar met veel andere vrijdenkers uit de tweede helft van de achttiende eeuw, maar Rousseau werd dankzij zijn literaire gaven een gevierd schrijver en ook nog eens wereldberoemd.

'Ik ga iets ondernemen dat nooit eerder is gedaan', aldus de eerste woorden van de *Bekentenissen*. Rousseau wist dat hij niet de eerste autobiograaf ter wereld was, maar wat hij wilde openbaren was iets dat de wereld tot dan toe nog niet had aanschouwd, namelijk een niets ontziend zelfonderzoek, een zoektocht naar zijn persoonlijke gedachten en drijfveren. Enkele regels verder blijkt dat de schrijver zijn levensgeschiedenis te boek stelt ter rechtvaardiging van wat hij met zijn leven heeft gedaan, niet alleen tegenover de lezer, maar ook ten opzichte van een opperwezen, voor wie hij op de Dag des Oordeels met dit boek in de arm zal verschijnen. De schrijver heeft geen hoge dunk van zichzelf en bekent dat hij anders is dan de meeste mensen. Bovendien is hij erg verlegen, waardoor hij 'heel weinig ondernemend bij vrou-